

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВОСУДДЯ ЯК СКЛАДОВА СТАЛОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ФРАНЦУЗЬКИЙ ДОСВІД В УМОВАХ ЗАГРОЗ ДЕМОКРАТИЧНИМ ІНСТИТУЦІЯМ

Фірсов В. Д.

ВСТУП

Конституціоналізм – запорука існування і розвитку демократичного суспільства, в якому держава – інструмент на захисті людини, її прав, інтересів та сталого розвитку.

Завданням конституції в демократичному суспільстві є не тільки формально виражати основні права і свободи, закріплювати конституційний лад, а й забезпечувати реальні, дієві інструменти захисту прав від свавілля або недосконалості нормотворчих та нормозастосовчих інституцій.

Одним з механізмів такого захисту, гарантом верховенства права і конституції в демократичній державі є інститут конституційного контролю – система спеціальних судів конституційної юрисдикції або органів конституційного контролю, завданням якого, серед іншого, є перевірка нормативних актів на відповідність конституції, а також визнання таких актів неконституційними.

Конституція України в статтях 55 та 151-1 гарантує право особи звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України (далі – КСУ) для вирішення питання про відповідність Конституції України законів України, якщо така особа вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон суперечить Конституції України і за умови вичерпання такою особою всіх інших способів національного захисту¹.

З огляду на молодий вік українського конституціоналізму, національна наукова думка активно розвиває підходи до розуміння інституту конституційного судочинства, вивчає існуючі проблеми його практичного функціонування та пропонує шляхи нормативної модернізації конституційної юрисдикції. Зокрема, дослідження конституційної скарги в Україні не буде повноцінним без аналізу робіт М. Гультая, М. Савчина, Д. Терлецького, А. Єзерова, О. Совгіри, О. Щербанюк, В. Плєскача та інших.

¹ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

В свою чергу, в національних наукових колах активно досліджується досвід впровадження конституційної скарги за національною моделлю Франції. Окрім досліджень згаданих вчених, окремо варто відмітити і дослідження А. Брадиди щодо впорядкування в українських наукових джерелах французького досвіду побудови механізму конституційного контролю.

Результатом розвитку молодшої конституційної юрисдикції в Україні стала реформа КСУ і, як наслідок, поява вищезгаданого інституту конституційної скарги. Розвиток національного конституціоналізму в Україні будується на основі власних правотворчих і правозастосовних практик і помилок. З початком повномасштабного вторгнення на територію України, розвиток інституту конституційної юрисдикції як невід’ємного демократичного елементу зазнає нового етапу розвитку та унікального досвіду виживання в екстремальних суспільно-політичних умовах закономірних правових обмежень правового режиму воєнного стану. Відтак, національний досвід розбудови правової системи України стає важливим для інших держав. Однак з огляду на молодий вік інституцій, вважаємо, що інститут конституційної скарги в Україні, на етапах його органічного розвитку не повинен віддалятися від позитивних світових практик конституційного контролю, зокрема й від досвіду французької моделі.

Метою даного розділу є дослідження проблем та дієвості конституційної юрисдикції України як механізму захисту прав та інтересів особи в умовах безпрецедентної загрози українській демократії та в умовах вимушених обмежень конституційних прав і свобод, а також визначення сутності французької моделі конституційної скарги з тим, аби встановити доцільність запозичення для української реформи конституційного судочинства кращих французьких практик з огляду на багаторічну традицію конституційного контролю у Французькій республіці.

1. Конституційна скарга як інструмент захисту конституційного правопорядку в Україні

Конституційна скарга є невід’ємним елементом конституційної юрисдикції України з 2017 року, із набранням чинності чинного Закону України “Про Конституційний Суд України” (далі – ЗУ “Про КСУ”)².

Тільки за період 2024 р. до КСУ надійшло 429 скарг, з яких 217 визнано прийнятними за формою, а самим КСУ було винесено 13 рішень

² Закон України “Про Конституційний Суд України”: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення 30.03.2024 р.)

за результатами розгляду конституційних скарг, що свідчить про функціонування конституційної скарги як живого інституту національного права, а не формального набору правових норм³.

В свою чергу в національній науковій думці не має одностайного погляду щодо сутності і моделі інституту конституційної скарги в Україні.

На думку кандидата юридичних наук, доцента Дмитра Терлецького, практична реалізація інституту конституційної скарги через винесені КСУ рішення свідчить про “набуття конституційною скаргою практичного значення, як засобу юридичного захисту порушених конституційних прав конкретної особи”⁴. Отже, дослідник виділяє конституційну скаргу саме як механізм захисту індивідуальних прав конкретного заявника. На думку вченого, такий підхід відображає важливе призначення конституційної скарги в правовому регулюванні, оскільки “упредметнює відповідальність держави перед людиною за свою діяльність”. Разом з тим, Д. Терлецький наголошує, що функція конституційної скарги не може мати лише індивідуальний характер, а має більш широке значення для забезпечення правопорядку як такого. Зокрема, інститут конституційної скарги сприяє утвердженню наступних конституційних цінностей і принципів: відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, неприпустимості звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод при прийнятті нових законів, забезпечення змістовної відповідності таких законів Конституції України тощо.⁴

На нашу думку, існуючі погляди на сутність конституційної скарги, сформовані за результатом аналізу практичної реалізації права осіб на конституційну скаргу та дослідження існуючих Рішень КСУ, доповнюють підходи до нормативної моделі конституційної скарги, запропонованої ще в 2013 році доктором юридичних наук, професором М. Гультаєм. Зокрема, професор Гультай у своєму дослідженні вказує, що “нормативна конституційна скарга пов’язана з розглядом конкретної справи, проте оскарженню підлягає лише нормативний акт, покладений

³ Щорічна інформаційна доповідь Конституційного Суду України за 2024 рік. Затверджено Постановою Конституційного Суду України від 6 травня 2025 року № 14-п/2025. *Офіційний вебсайт Конституційного Суду України*. URL: https://heyzine.com/flipbook/fb8f6c4493.html?fbclid=IwY2xjawM40MdleHRuA2FlbQlxMABi cmIkETEwT09oYU5vUIFWszlNbUtuAR5MQhu7Hv7qYr0n8YGptRfZkBP0tmFGNI7hYR4lAdSE6lewCj0bykuOmXg_aem_25l1nuLjwmFdNXgBfnCCfg#page/1

⁴ Терлецький Д. С. *Справа Скрипки як уособлення ефективності конституційної скарги в національному правопорядку. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень"*, Одеса, Україна, 19 травня 2023 / ред. С. В. Ківалов. Одеса: Видавництво “Юридика”, 2023. С. 270–273.

в основу ухвалення індивідуального акта, тоді як сам правозастосовний акт не підлягає оскарженню”. В свою чергу нормативній моделі конституційної скарги професор Гультай протиставить повну модель (вона ж процедура *ampago*), згідно з якою особа може оскаржити до органу конституційної юрисдикції не тільки нормативний акт, але й остаточні рішення загальних судів.⁵

Аналіз діючих правових норм, що регулюють інститут конституційної скарги, свідчить про реалізацію в Україні інституту класичної нормативної конституційної скарги, згідно з якою перевірка на конституційність підлягає лише нормативний акт, застосований в остаточному судовому рішенні за участі скаржника. Відповідний підхід (як остаточна форма реалізації конституційної скарги в українській правовій системі), на нашу думку, є частковим втіленням національної моделі конституційної скарги, запропонованої професором Гултаєм. Так, дослідник у своїх роботах пропонував передбачити оскарження в суді конституційної юрисдикції як законодавчих актів, так і підзаконних актів Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.⁵ Очевидно, відповідна модель не знайшла свого відображення в новій редакції розділу XII Конституції України та в профільному ЗУ “Про КСУ” 2017 року.

Місце індивідуальної конституційної скарги в системі демократичних інститутів України досліджує докторка юридичних наук, професорка О. Щербанюк. За твердженням дослідниці, запровадження інституту конституційної скарги “стає базовим елементом правового життя, підтвердженням пріоритету прав і свобод людини перед будь-яким законом, який їх обмежує”. Дослідниця вважає, що конституційна скарга “повинна примусити владу до самообмеження і врахування конституційних цінностей”, з метою формування не тільки нового підходу до правової культури, а й нового праворозуміння законодавчої практики збоку суспільства. На нашу думку, окремо слід виділити позицію дослідниці про те, що сутність конституційної скарги як стандарту правового розуміння і ставлення особи до законодавства є “досягненням інтеграції конституційних принципів та норм у конституційному правосудді, від якого суспільство очікує прямого застосування передбачених Конституцією України гарантій у виконанні публічно-правових зобов’язань держави перед кожним громадянином.”⁶

⁵ Гультай М. Повна чи нормативна конституційна скарга: пошук національної моделі. *Загальні проблеми правової науки*. 2013. Вип. № 1(72). С. 24–33.

⁶ Щербанюк О. Індивідуальна конституційна скарга як засіб забезпечення конституційної демократії. *Право України*. 2018. Вип. 11. С. 77–91.

В контексті викладеного, не погоджуємось з позицією дослідниці, що існуюча модель конституційної скарги дозволяє в повній мірі утвердити нове праворозуміння громадян та посилити гарантії виконання публічно-правових зобов'язань держави. Відтак, на наше переконання, національна правова культура ґрунтується не лише на правотворчості як такій та її застосуванні в судовій практиці, а й на більш широкому правозастосуванні, що виражається, серед іншого, у підзаконних нормативних актах та актах індивідуальної дії, що демонструють рівень праворозуміння та тлумачення нормативних актів суб'єктами влади і публічних правовідносин.

Отже, на нашу думку, не може бути повним остаточно і беззаперечне утвердження верховенства Конституції України та гарантії відповідальності держави перед суспільством, що виражається в існуванні індивідуальної конституційної скарги як елементу конституційного контролю, без запровадження механізму оскарження в КСУ не лише законів, а й інших нормативних актів, як способів виконання законодавчих приписів. Тобто, більш повною конституційна скарга була б тоді, якби на нормативному рівні в повній мірі була б відображена саме згадана вище національна модель конституційної скарги, запропонована професором М. Гультаєм.

В якості органічного доповнення теоретичних характеристик національної моделі конституційної скарги можемо виділити позицію докторки юридичних наук, професорки О. Совгіри щодо необхідності посилення ролі інститутів громадянського суспільства у діяльності КСУ, в тому числі і в процесі розгляду конституційних скарг. Зокрема, дослідниця зазначає про доцільність запровадження механізмів представництва організацій громадянського суспільства для участі в конституційному судочинстві. Свою позицію дослідниця аргументує чотирма обставинами: 1. КСУ, відправляючи конституційне судочинство, впливає на політичні відносини в державі, оскільки здійснює тлумачення і застосування конституційних норм, що, в свою чергу, мають вищу юридичну силу над іншими правовими нормами; 2. Прецедентний характер рішень КСУ впливає на значну кількість судових рішень, що ухвалюються після прийняття рішення КСУ, що "може вплинути на потенційно велику кількість компонентів соціальної структури". 3. Постійний розвиток суспільних відносин вимагає гнучкості нормативного регулювання, в тому числі і розвитку конституційних норм. Разом з тим, жорсткий характер конституційних норм вимагає механізму тлумачення цих норм поза необхідності внесення змін в текст Конституції України. У зв'язку з викладеним посилюється роль КСУ як такого інструменту тлумачення. 4. Населення

не приймає участь у відборі суддів КСУ. На думку дослідниці, врахування наведених обставин під час вдосконалення інституту конституційної скарги сприятиме “відкриттю конституційного процесу представникам суспільства” та можна розглядати як “спосіб плюралізувати та легітимізувати дебати й рішення у сфері розвитку конституційного судочинства, які в іншому разі будуть обмежені безпосередньо зацікавленими сторонами”.⁷

Підтримуємо позицію професорки О. Совгирі щодо необхідності посилення ролі громадянського суспільства в конституційному контролі. Разом з тим, вважаємо за необхідне відмітити, що надмірне втручання громадянського суспільства в діяльність КСУ несе ризик втрати професіоналізму та зниження рівня правосвідомості суб’єктів відправлення конституційного правосуддя.

Поряд з цим, описані вище підходи вчених демонструють доцільність наукових розробок подальшого розвитку інституту конституційної скарги та приведення даного інституту в форму національної моделі, яка б враховувала як особливості національної правової культури, так і досвід реалізації класичної нормативної моделі конституційної скарги в Україні, починаючи з 2017 року.

2. Особливості захисту приватних прав та інтересів особи в Конституційному Суді України

З початком повномасштабного вторгнення РФ на територію України КСУ продовжує відігравати особливу роль в утвердженні та стабільності конституційного ладу, а також в посиленні обороноздатності через захист конституційних прав та інтересів військовослужбовців як особливої категорії громадян в умовах воєнного стану.

Так, вважаємо за слушне звернути увагу на твердження доктора юридичних наук, професора М. Савчина щодо ролі конституційної юрисдикції в умовах надзвичайних режимів. Дослідник стверджує, що в разі запровадження надзвичайних правових режимів (в тому числі і правового режиму воєнного стану), запроваджувані державою обмежувальні заходи мають перевірятись на відповідність і непорушність конституційних цінностей за наступною ієрархією таких цінностей: 1) гідність людини – права людини і основоположні свободи; 2) суверенітет і територіальна цілісність України – принципи, визначені розділами I, III та XIII Конституції України; 3) інші положення Конституції України. Професор Савчин також наголошує, що “заходи у рамках надзвичайних правових режимів мають перевірятися через

⁷ Совгиря О. В. Конституційна скарга як спосіб захисту конституційних прав та свобод осіб у податкових правовідносинах. *Право України*. 2018. № 12. С. 148-162.

принцип пропорційності, згідно з яким має забезпечуватися розумний баланс між запроваджуваними заходами та конституційними цілями, тобто чи вони засновані на законі, є необхідними у демократичному суспільстві та доречними і достатніми відповідно до конституційних цілей – збалансованого функціонування влади, яка покликана захищати права людини і основоположні свободи.”⁸

В свою чергу, оцінюючи постановлені під час воєнного стану рішення КСУ, доктор юридичних наук, професор В. Бесчастний акцентує увагу на висновки, викладені в низці рішень КСУ щодо перевірки конституційності (неконституційності) пенсійного законодавства та законодавства про соціальний захист військово-службовців. Зокрема, дослідник згадує цитату з Рішення КСУ від 6 квітня 2022 року № 1-р (II)/2022, згідно якого “В умовах воєнного стану держава зобов’язана мобілізувати всі доступні їй ресурси для посилення своєї обороноздатності та відсічі збройної агресії російської федерації проти України. Відтак усебічна підтримка військовослужбовців Збройних Сил України є одним із засобів розширення оборонних можливостей держави.”⁹

Крім того, в Рішенні Другого сенату КСУ від 12 жовтня 2022 року № 7-р(II)/2022, на яке також посилається дослідник, КСУ наголосив, що оспорювані в даному рішенні приписи Закону України “Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи”, які обмежують максимальним розміром пенсії, призначеної (перерахованої) за Законом України “Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб”, зокрема особам, на яких поширено приписи частини п’ятої статті 17 Конституції України, не відповідають сутності соціальних гарантій високого рівня для таких осіб.⁹

Наведені вище позиції свідчать про особливу роль КСУ у захисті індивідуальних прав особи, особливо в умовах, коли особа добросовісно виконує свій обов’язок перед державою і питання справедливої “вдячності” держави, як і пріоритету захисту прав людини і основоположних свобод у пропорційний спосіб, набуває особливого значення. Однак, опираючись на згадані в першому параграфі цього розділу позиції дослідників, вважаємо за важливе наголосити, що сутність інституту конституційної скарги в Україні виражається не

⁸ Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. С. 202-203.

⁹ Бесчастний В. Забезпечення права особи на подання конституційної скарги в умовах воєнного стану. *II Маріупольський конституційний форум “Візія майбутнього: конституційний вимір повсютнього відновлення України та європейської інтеграції”*: збірник матеріалів і тез, Київ, Україна, 6 жовт. 2021. ВАІТЕ, 2023. С. 47–51.

тільки в індивідуальному захисті прав індивіда, а й у вирішенні фундаментальних недоліків нормативних актів, в першу чергу, в частині невідповідності таких актів конституційним принципам і приписам, що складає суспільний інтерес і має наслідком вплив конституційної скарги на правовідносини невизначеного кола осіб.

Разом з тим, колективний характер індивідуальної конституційної скарги не повинен зводити нанівець й індивідуальну складову такої скарги, а саме ефективний та реальний захист конституційних прав самого скаржника. В контексті проблеми наведеного балансу наголошуємо, що в умовах воєнного стану залишаються актуальними “хронічні симптоми” неефективності конституційної скарги як інструменту захисту індивідуальних прав та інтересів особи.

Так, доцент Д. Терлецький, спираючись на численну судову практику щодо перегляду судових рішень за виключними обставинами за наслідками встановлення неконституційності нормативного акту, наголошує на неефективності інституту конституційної скарги через те, що “суб’єкт права на конституційну скаргу не може домогтися змістовного перегляду остаточного судового рішення у власній справі, всупереч прямій вказівці на таку можливість у процесуальному законодавстві України.”⁴

Розвиваючи думку неефективності інституту конституційної скарги, В. Плєскач стверджує, що передбачений в процесуальних кодексах механізм перегляду судових рішень за виключними обставинами “здійснюється не для того, щоб переглянути стару судову справу у відповідності із правовим висновком, зазначеним у рішенні КСУ, а для того, щоб припинити виконання рішення суду загальної юрисдикції, яке ухвалене на підставі неконституційного закону. Адже якщо невиконане станом на дату ухвалення рішення КСУ судові рішення не буде переглянуте, то неконституційний закон, шляхом виконання цього рішення, отримає переживаючу (ультраактивну) дію і буде застосовуватись у певних правовідносинах навіть після того, як цей закон втрачає силу за рішенням КСУ”. На думку дослідника “конституційна скарга не є ефективним засобом захисту в тих випадках, коли порушене право особи, в силу його характеру, може бути поновлено виключно шляхом повторного розгляду судової справи.”¹⁰

Описані вище наукові погляди щодо сутності інституту перегляду судових рішень за наслідком ухвалення рішення КСУ, як логічний

¹⁰ Плєскач В. Ефективність конституційної скарги як національного засобу юридичного захисту в практиці Європейського суду з прав людини. *Український часопис конституційного права*. Львів, 2020. Вип. 1. С. 38–51. URL: <https://doi.org/doi.org/10.30970/jcl.1.2020.4>.

послідовний етап конституційного правосуддя, на нашу думку, зумовлені недосконалістю юридичної техніки самих статей процесуальних кодексів, що дає підстави для двозначного трактування їх змісту.

В свою чергу, однозначну для судової практики позицію щодо загального характеру рішення КСУ та неможливості тлумачення такого рішення як індивідуального способу захисту для скаржника сформувала Велика Палата Верховного Суду (далі – ВП ВС) в ухвалі від 25.03.2020 року у справі № 808/1628/18.¹¹

Проаналізувавши існуючі рішення КСУ, в попередніх дослідженнях нами було запропоновано запровадити практичну градацію відповідних рішень в залежності від характеру їх змісту. Так, як пропонувалось автором раніше, проблему пропорційного балансу між загальним характером рішень КСУ та забезпеченням ефективного захисту індивідуальних прав скаржника слід розглядати з концепції класифікації рішень КСУ відповідно до загального чи змішаного характеру, тобто виходячи з наявності або відсутності в тексті рішення опису порушень суб'єктивних прав скаржника.¹²

В свою чергу, вважаємо, що така градація рішень КСУ сприятиме згаданій вище концепції підвищеної ролі КСУ в забезпеченні конституційного правопорядку в умовах воєнного стану, а саме:

- 1) Сприятиме утвердженню верховенства прав і основоположних свобод людини як вищої сходинки в ієрархії конституційних цінностей;
- 2) Сприятиме посиленню ролі КСУ в системі інститутів захисту територіальної цілісності, національної безпеки і оборони України через посилення ефективності захисту індивідуальних конституційних прав військовослужбовців.

Вважаємо, що такі висновки цілком кореспондують як з позиціями КСУ, викладеними у згаданих вище рішеннях, так і з науковими поглядами на роль інституту конституційної скарги в умовах воєнного стану, а також з науковими підходами щодо формування національної моделі конституційної скарги, що спиратиметься на сформований досвід правозастосування і праворозуміння конституційних норм.

¹¹ Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 25.03.2020 р. у справі № 808/1628/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88739736>

¹² Фірсов В. Д. Конституційна скарга та перегляд судових рішень: практика співіснування в українському правозастосуванні. *Електронне наукове видання "Аналітично-порівняльне правознавство"*. 2024. № 3. С. 102-109.

3. Проблеми дистанційного конституційного правосуддя в умовах війни

В умовах повномасштабного вторгнення та загрози безпеці і життю цивільного населення крім заходів із захисту територіальної цілісності і оборони України, важливе значення має і забезпечення стійкого правового зв'язку з державою того населення, яке було вимушено покинути територію України через активні бойові дії. Так, залишаючи на території України об'єкти права власності, реалізуючи свої права та обов'язки, нерозривно пов'язані із юрисдикцією України, суб'єкти права мають обгрунтовані очікування на безперешкодний доступ до національних способів захисту своїх прав та інтересів, що повинні бути забезпечені для збереження такого правового зв'язку з державою.

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) неодноразово наголошував на важливості доступу до правосуддя як невід'ємної складової права особи на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Серед іншого, аналізуючи місце конституційної скарги в системі правосуддя України, ЄСПЛ наголосив на невід'ємності конституційного судочинства як елементу права особи на справедливий суд. Зокрема, висновок про регулювання конституційного судочинства в Україні положенням статті 6 Конвенції зробив ЄСПЛ у рішенні по справі “Полях та інші проти України”¹³. В свою чергу, кандидат юридичних наук, доцент Г. Берченко та М. Каноюк в своєму дослідженні зазначають, що в більшості своїх рішень ЄСПЛ визнавав суди конституційної юрисдикції “судами” в розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції¹⁴.

Таким чином, вважаємо, що забезпечення права на справедливий суд в частині доступу до правосуддя поширюється в тому числі і на право особи на доступ до КСУ, що актуалізує дослідження нормативного і реального стану дистанційного конституційного судочинства в Україні через призму діджиталізації такого судочинства.

Так, для дослідження рівня цифрової трансформації КСУ, вважаємо за необхідне спершу коротко дослідити стан електронного судочинства в Україні як такого. Зокрема, для реалізації повного та вільного доступу до правосуддя в дистанційній формі в системі загального судочинства

¹³ Полях та інші проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 13 лютого 2018 р./ *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e71#Text

¹⁴ Берченко Г. В., Каноюк М. Т. Поширення дії пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод на діяльність Конституційного Суду України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. Вип. 2. С. 39–42. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-2/8>.

процесуальними кодексами передбачена можливість особи та її представника приймати участь в судових засіданнях, а також здійснювати взаємодію з судами за допомогою Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі – ЄСІТС). Положення про ЄСІТС передбачає як процедуру подачі процесуальних заяв і заяв по суті спору, так і ведення засідання в режимі відеоконференції за участі сторін, а також ведення електронного документообігу по справі та всередині судів за допомогою зазначеної системи.¹⁵

Разом з тим, дистанційний доступ до КСУ, в тому числі можливість подавати конституційні скарги в електронній формі, хоч фактично і передбачені в Пам'ятці для громадян та юридичних осіб про порядок внесення конституційних скарг до Конституційного Суду України¹⁶, але мають недостатній, на наш погляд, рівень нормативного регулювання, що недопустимо з точки зору як процесуального законодавства, так і з точки зору авторитетності процедури конституційного судочинства як зразка верховенства права, обов'язкового для інших державних і суспільних інституцій. Адже, на наше переконання, неможливо забезпечувати Примат Конституції, в умовах прогалини в нормативному регулюванні та відсутності чітких послідовних конституційних процедур, про які буде йти мова далі.

Так, відповідно до змісту ст. 55 та ст. 56 ЗУ “Про КСУ” конституційна скарга є письмовим клопотанням, що підписується особою фізичною особою-заявником, або уповноваженим представником юридичної особи, повноваження якого мають бути підтвержені установчими документами такої юридичної особи та актом про призначення (обрання) на посаду уповноваженої особи.²

Разом з цим, аналізуючи зміст вказаної норми неможливо встановити, чи передбачає законодавчо визначена процедура звернення з конституційною скаргою можливість подачі такої скарги дистанційно засобами електронного зв'язку. Відтак, поняття “письмова форма” та “підпис власноручно” не мають однозначного трактування в правовій науці та можуть сприйматись як “аналогова” подача скарги виключно в паперовій формі, так і можливість широкого тлумачення даних понять

¹⁵ Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Рішення Вищої Ради Правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21/ *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>

¹⁶ Пам'ятка для громадян та юридичних осіб про порядок внесення конституційних скарг до Конституційного Суду України/ *Офіційний вебсайт Конституційного Суду України*. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka/pamyatka-dlya-gromadyan-ta-yurydychnyh-osib-pro-poryadok-vnesennya-konstytutyynih-skarg-do>

та допустимість звернення з конституційною скаргою в електронній формі шляхом підпису тексту скарги електронно-цифровим підписом.

В свою чергу, навіть у випадку широкого трактування поняття “письмова форма” та “підпис власноручно” залишається дискусійним питання, яку форму копії судового рішення вважати завіреною належним чином в розумінні ст. 55 ЗУ “Про КСУ”.

Як вже було зазначено, діюча редакція Пам’ятки для громадян та юридичних осіб про порядок внесення конституційних скарг до Конституційного Суду України передбачає наступний порядок подачі конституційної скарги в електронній формі: 1) скарга може бути подана в електронній формі на офіційну адресу електронної пошти КСУ (згідно офіційної веб-сторінки, станом на 23.10.2025 року офіційною є наступна адреса: inbox@ccsu.gov.ua); 2) скарга обов’язково має бути підписана шляхом накладення на примірник скарги електронно-цифрового підпису скаржника; 3) офіційне остаточне судове рішення у справі, що розглядалась національними судами, і в якій застосовано перевіряємий КСУ нормативний акт, може бути подано в електронній формі, направлений скаржнику через підсистему “Електронний суд” та підписаний електронно-цифровими підписами суддей.¹⁶

Однак, ані Регламент Конституційного Суду України, ані ЗУ “Про КСУ” не передбачають електронної форми подачі конституційної скарги як окремої форми звернення. Вважаємо, що розміщення правил звернення з конституційною скаргою в електронній формі лише на офіційному веб-сайті КСУ та з формулюванням “КСУ допускає” є неприпустимим з точки зору процесуального характеру даного правила, адже пам’ятка для громадян, хоч і розміщена на офіційному веб порталі КСУ, однак не є процесуальною нормою, що встановлює чіткий і однозначний порядок звернення. Більш того, формулювання “КСУ допускає”, свідчить про те, що даний порядок встановлено безпосередньо КСУ, без волі законодавця, що створює ознаки формування самим же КСУ “квазіпроцесуальних” норм без дотримання нормотворчого порядку.

В контексті викладеного, слушною є спільна позиція, викладена доктором юридичних наук, професором М. Костицьким, доктором юридичних наук, професором В. Бесчастним та докторкою юридичних наук, професоркою Н. Кушаковою-Костицькою щодо ролі цифровізації в сучасному конституціоналізмі. Так, дослідники, описуючи сутність цифрового конституціоналізму, наголошують, що “цифровий конституціоналізм передбачає, що етичні правила та закони, які регулюють цифрове (Інтернет) середовище, мають підпорядковуватися звичайним конституційним стандартам.” До таких стандартів вчені,

серед іншого, відносять і “конституціоналізацію регулювання цифрового середовища та відповідних прав (умовно – цифрових)”, до яких відносять право на цифрову інформацію, право на належний судовий процес онлайн тощо.¹⁷

Таким чином, беззаперечно позитивною стороною є допущення з боку КСУ можливості подачі скарги в дистанційній формі. Забезпечення реального доступу особи до конституційного судочинства в умовах масового виїзду громадян України за кордон в будь-якому випадку сприяє дотриманню права особи на доступ до правосуддя та забезпечення реальної, а не ілюзорної процедури захисту порушених прав.

Однак, на нашу думку, якими б надзвичайними обставинами не були б викликані рішення КСУ щодо допуску до конституційного правосуддя через подачу конституційної скарги в дистанційній формі, порядок такого звернення, як складова процесуальної процедури, повинен бути закріплений у відповідному процесуальному законодавстві та чітко регламентований задля реального забезпечення верховенства права та авторитету конституції.

4. Конституційна скарга як інструмент захисту конституційного правопорядку у Французькій Республіці

Французька модель конституційного контролю є унікальним і суттєво відрізняється за своїм механізмом від конституційного контролю в Україні. Однак, досліджуючи моделі конституційної скарги, їх ефективність та шукаючи самотутню національну модель досліджуваного інституту, ми не можемо обійти стороною відмінності та спільні риси даного інституту в Україні.

Активне дослідження з боку українських науковців французького досвіду конституційного контролю, зокрема й через інститут пріоритетного контролю конституційності, свідчить про актуальність досвіду Французької Республіки для аналізу і запозичення в національну модель конституційної скарги кращих іноземних практик. Адже, як було зазначено нами вище, національна модель конституційної скарги не тільки має право на існування, а й необхідна для посилення ефективності даного правового інституту. В свою чергу, ефективність конституційної скарги може забезпечуватись не тільки національним, а й позитивним зарубіжним досвідом. Саме тому, ми пропонуємо розглянути інститут

¹⁷ Костицький М. В., Бесчастний В. М., Кушакова-Костицька Н. В. Цифровий конституціоналізм: нова парадигма та перспективи розвитку в Україні. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. Вип. 224. С. 9–26. URL: <https://doi.org/10.33270/02222402.9>.

конституційного контролю у Франції очима українських дослідників з тим, аби мати можливість оцінити їх ефективність в боротьби із загрозами демократичним суспільства, а також спрогнозувати ймовірні шляхи реформування даних інститутів задля посилення їх інституційної спроможності в часи суспільно-політичної турбулентності.

Значний внесок у дослідження конституційного контролю через призму української наукової традиції внесла кандидатка юридичних наук, доцентка А. Бадида. Аналізуючи законодавчі зміни у французьке законодавство, дослідниця наводить всеохоплюючу характеристику даного інституту, що викликає інтерес для дослідження. Так, А. Бадида наголошує, що після судової реформи 2008 року у французькій правовій системі з'явився механізм апостеріорного конституційного контролю, в тому числі, через введення процедури пріоритетного питання конституційності. Сутність даної процедури полягає в тому, що “будь-яка особа, яка бере участь у судовому процесі, має право заявити перед судом про те, що законодавче положення порушує гарантовані Конституцією права та свободи.”¹⁸

Дослідниця описує наступний механізм розгляду заяви про пріоритетне питання конституційності (для зручності сприйняття, подекуди називатимемо її скаргою, або конституційною скаргою): під час вирішення спору в органі удової або адміністративної юрисдикції, учасник спору, який вважає, що застосована правова норма порушує його конституційні права та свободи, така особа може заявити про пріоритетне питання конституційності безпосередньо в суді першої інстанції. Дослідниця стверджує, що на даному етапі скарга перевіряється судом першої інстанції на предмет серйозності порушень та її відповідності нормативним вимогам до скарги. Лише у випадку визнання серйозності таких порушень, суд передає скаргу для подальшої перевірки до Касаційного суду, або до Державної Ради, в залежності від юрисдикції спору. В свою чергу, зазначені органи перевіряють скаргу більш детально та, у разі визнання істотності порушень нормативним актом конституційних прав і свобод заявника, скарга направляється на розгляд в орган конституційного контролю Франції – Конституційну Раду¹⁸.

Посилаючись на зміст французького законодавства та французькі наукові джерела, дослідниця акцентує увагу, що проходячи етапи попередньої перевірки в судах, скарга проходить скрізь два фільтри, що покликані зменшити навантаження на орган конституційної юрисдикції

¹⁸ Бадида А. Механізм пріоритетного питання конституційності у Французькій Республіці. *Право України*. 2023. вип. 7. С. 152–158. URL: <https://doi.org/10.33498/louu-2023-07-152>.

безпосередньо та перевірити скаргу на відповідність наступним критеріям: 1. оспорюване положення нормативного акту має прямо стосуватись спору або бути основою для розгляду спору. 2. Це положення не оголошене конституційним на основі вже винесеного рішення Конституційної Ради. 3. Питання, що порушене в скарзі є серйозним¹⁸.

Таким чином, інститут конституційної скарги у Франції істотно відрізняється від української моделі за порядком звернення та має більш широкий перелік «фільтрів» скарги, виставляючи до заявника вимогу обґрунтувати не лише формальну невідповідність нормативного акту гарантованим конституційним правам і свободам особи, а й довести серйозність таких порушень. Однак, враховуючи відсутність чітких критеріїв категорії «серйозності» порушень, можемо зробити висновок, що за своєю кінцевою метою інститути конституційної скарги в Україні і у Франції не мають істотної різниці, хоча й передбачають різну процедуру звернення зі скаргою.

В контексті оцінки виправданості французького механізму звернення до органу конституційного контролю, вважаємо за необхідне звернути увагу на дослідження професора, доктора права, Голови Конституційного Суду Литовської республіки у 2014-2021 роках Дейнуса Жалімаса. Зокрема, описуючи проблемні аспекти індивідуальної конституційної скарги, дослідник наводить позицію французького конституціоналіста Л. Фаворьо, який писав, що надання громадянам Франції права звертатись з індивідуальною конституційною скаргою «послабить автономію парламенту.»¹⁹ Професор Жалімас наголошує, що «понад усе Л. Фаворьо боявся, що надання індивідуального доступу до конституційного суду змінить традиційний баланс повноважень між конституційним судом і парламентом.»¹⁹

На нашу думку, з урахуванням запроваджених фільтрів, обмеження «тотального» доступу до конституційної юрисдикції та, враховуючи сформовану багаторічну практику розгляду Конституційною Радою Франції заяв про пріоритетність конституційного контролю, побоювання Л. Фаворьо, наведені Д. Жалімасом, не знаходять свого практичного вираження та не призвели до порушення балансу повноважень між органом конституційної юрисдикції і парламентом.

Так само як український досвід конституційного судочинства, Конституційна Рада Франції відіграє важливу роль у забезпеченні

¹⁹ Жалімас Д. Індивідуальна конституційна скарга: на шляху до оптимальної моделі захисту прав людини. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції з питань запровадження конституційної скарги в Україні*, Київ, Україна, 18 груд. 2015 / ред. Ю. В. Баулін; Конституційний Суд України. Київ : ВАІТЕ, 2016. С. 124–131.

безпеки та захисту національних інтересів Франції як шляхом захисту індивідуальних прав заявників, так і шляхом розгляду справ, що стосуються захисту колективних інтересів.

Зокрема, суддя Адміністративного суду м. Берлін Йорг Пуделька, оцінюючи французьку модель конституційної скарги звертає увагу на примітний факт, що перша заява про пріоритетне питання конституційності в історії Франції стосувалась правових норм що встановлюють розмір військових пенсій.

Так, Заявники – громадяни Алжиру скаржилися на те, що розмір пенсії солдат, які проходили службу під час Другої світової війни або під час колоніальних війн в Індокитаї чи в Алжирі, отримують меншу пенсію, оскільки не перейшли в громадянство Франції, а лишилися у своєму громадянстві, хоч і мають право на пенсію у Франції. Пан Пуделька наголошує, що Конституційна Рада Франції, за результатом розгляду вказаної скарги, ухвалила рішення, яким зобов'язала Уряд Франції протягом чітко визначеного часу розробити новий закон, що передбачав би рівне відношення до всіх осіб, та терміново подати його на розгляд парламенту.²⁰

Примітною також є ситуація, коли у 2024 році, під час дострокових парламентських виборів, Конституційна Рада Франції отримала 8 скарг, що стосуються виборчого процесу.²¹ Хоча й не уточняється чи були це саме заяви про пріоритетне питання конституційності, однак тенденція демонструє високий рівень залученості органу конституційної юрисдикції Франції у механізми захисту демократичних цінностей та конституційного правопорядку в державі.

На нашу думку, питання самого механізму звернення до органу конституційного контролю Франції виглядає не настільки суттєвим для оцінки ефективності даного інституту, скільки важливим є саме рівень правової культури та якість відповідних рішень, які забезпечують дієвий та ефективний механізм захисту конституційних прав і свобод особи. Саме в частині змістовності, а не процедурності, інститут конституційної юрисдикції у Франції є цікавим для дослідження українськими дослідниками.

ВИСНОВКИ

Таким чином, роль конституційної скарги в умовах випробувань для національних суспільно-політичних цінностей набуває важливого

²⁰ Пуделька Й. Конституційна скарга (німецька та французька моделі). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. вип. 4(91). С. 121–128.

²¹ Ємець М. КС Франції отримав вісім скарг щодо виборів. *Європейська правда*. 09.07.2024. URL:<https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/07/9/7189789/>.

значення та потенціалу за умови врахування в національних моделях конституційних скарг існуючої практики правозастосування, національну правову культуру та найкращі практики конституційного контролю інших держав.

Напрацьована роками практика співжиття конституційної та загальної юрисдикції демонструє, що конституційна скарга прижилась в національній правовій систем багатьох держав, є живим, діючим механізмом, яким активно користуються суб'єкти правозастосування, намагаючись захистити свої права та інтереси. Саме в цій життєдайності досліджуваного інституту проявились системні складності в розумінні його суті, що породило питання його ефективності в системі правозахисних інструментів.

Так, наприклад, серед науковців в Україні немає одностайної думки щодо задач і суті механізму перегляду рішень судів загальної юрисдикції за наслідком визнання КСУ неконституційним нормативно-правового акту. Однак практика Верховного Суду остаточно закріпила позицію щодо загального характеру рішення КСУ та фактичної неможливості його застосування як інструменту захисту індивідуальних прав особи.

На нашу думку, такий підхід вимагає перегляду в національній моделі конституційної скарги, оскільки, як показала практика застосування та визнано КСУ в своїх рішеннях, в умовах воєнного стану конституційна скарга стала важливою складовою захисту прав військовослужбовців та зміцнення справедливого правового становища захисників України та їх соціальних прав. Подібний підхід до аналізу індивідуальних ситуацій та визнання порушення індивідуальних прав скажників часто зустрічається в рішеннях КСУ, що підкреслює їх змішаний характер інструменту захисту як колективного правопорядку, так і індивідуальних прав конкретного скажника. Крім того, викликає занепокоєння існуючий підхід до цифрової трансформації конституційного судочинства, оскільки форма правильних по суті змін є недопустимою для такого важливого з точки зору верховенства права інструменту, як конституційна скарга.

Однак, розвиток подальшої наукової думки щодо досліджуваного правового явища, а також існування в національній правосвідомості пропозицій щодо національної моделі конституційної скарги створює передумови для подальшого вдосконалення даного інституту.

В свою чергу, розбудовуючи власну модель конституційної скарги, українським правотворцям слід звернути увагу і на позитивний досвід впровадження даного інституту у Франції, опираючись на рівень французької правової культури та зміст відповідних рішень.

АНОТАЦІЯ

В розділі проаналізовано існуючі наукові підходи до суті і форми конституційної скарги в Україні та Франції, а також щодо ролі даного інституту в умовах загроз для демократичних цінностей та посиленого захист національної безпеки та інтересів обох держав. Автор навів позиції науковців щодо можливості запровадження національної моделі конституційної скарги, а також погляди на місце даного інституту в системі механізмів захисту територіальної цілісності і оборони України. В контексті викладеного автором акцентовано увагу на існуючій національній дискусії щодо індивідуального та загального характеру конституційної скарги та їх впливу на захист прав особи. На основі існуючих позицій і практики КСУ запропоновано компромісні шляхи посилення ефективності конституційної скарги. Додатково автором проаналізовано стан забезпечення дистанційного доступу до КСУ в умовах масового виїзду цивільного населення за кордон. Висловлено думки щодо необхідності подальшого реформування електронного конституційного судочинства та приведення нормативного регулювання діджиталізації конституційної скарги у відповідність до національної правотворчої практики. В розділі автором акцентовано увагу на проблемних питаннях функціонування конституційної скарги в Україні та запропоновано вектор для подальшого реформування даного інституту з урахуванням позитивного досвіду конституційного контролю у Французькій республіці.

Література

1. Конституція України: Основний Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР/ *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про Конституційний Суд України”: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII/ *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення 30.03.2024 р.)
3. Щорічна інформаційна доповідь Конституційного Суду України за 2024 рік. Затверджено Постановою Конституційного Суду України від 6 травня 2025 року № 14-п/2025. *Офіційний вебсайт Конституційного Суду України*. URL: https://heyzine.com/flipbook/fb8f6c4493.html?fbclid=IwY2xjawM40MdleHRuA2F1bQIxMABicmlkETEwT09oYU5vU1FWSzInbUtuAR5MQhu7Hv7qYr0n8YGptRfZkBPt0tnFGNl7hYRh4lAdSe6lewCjO6ykuOmXg_aem_25llnuLjwmFdNXgBfnCCfg#page/1

4. Терлецький Д. С. Справа Скрипки як уособлення ефективності конституційної скарги в національному правопорядку. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень"*, Одеса, Україна, 19 травня 2023 / ред. С. В. Ківалов. Одеса : Видавництво "Юридика", 2023. С. 270–273.

5. Гультай М. Повна чи нормативна конституційна скарга: пошук національної моделі. *Загальні проблеми правової науки*. 2013. Вип. № 1(72). С. 24–33.

6. Щербанюк О. Індивідуальна конституційна скарга як засіб забезпечення конституційної демократії. *Право України*. 2018. Вип. 11. С. 77–91.

7. Совгіря О. В. Конституційна скарга як спосіб захисту конституційних прав та свобод осіб у податкових правовідносинах. *Право України*. 2018. № 12. С. 148–162.

8. Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. 440 с.

9. Бесчастний В. Забезпечення права особи на подання конституційної скарги в умовах воєнного стану. *II Маріупольський конституційний форум "Візія майбутнього: конституційний вимір повоєнного відновлення України та європейської інтеграції"*: збірник матеріалів і тез, Київ, Україна, 6 жовтня 2021. ВАІТЕ, 2023. С. 47–51.

10. Плескач В. Ефективність конституційної скарги як національного засобу юридичного захисту в практиці Європейського суду з прав людини. *Український часопис конституційного права*. Львів, 2020. Вип. 1. С. 38–51. URL: <https://doi.org/doi.org/10.30970/jcl.1.2020.4>.

11. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 25.03.2020 р. у справі № 808/1628/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88739736>

12. Фірсов В. Д. Конституційна скарга та перегляд судових рішень: практика співіснування в українському правозастосуванні. *Електронне наукове видання "Аналітично-порівняльне правознавство"*. 2024. № 3. С. 102–109.

13. Полях та інші проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 13 лютого 2018 р./ *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e71#Text

14. Берченко Г. В., Канюк М. Т. Поширення дії пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод на діяльність Конституційного Суду України. *Юридичний науковий*

електронний журнал. 2022. Вип. 2. С. 39–42. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-2/8>.

15. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Рішення Вищої Ради Правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21/ *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>

16. Пам'ятка для громадян та юридичних осіб про порядок внесення конституційних скарг до Конституційного Суду України/ *Офіційний вебсайт Конституційного Суду України*. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka/pamyatka-dlya-gromadyan-ta-yurydychnyh-osib-pro-poryadok-vnesennya-konstytuciynyh-skarg-do>

17. Костицький М. В., Бесчастний В. М., Кушакова-Костицька Н. В. Цифровий конституціоналізм: нова парадигма та перспективи розвитку в Україні. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. Вип. 224. С. 9–26. URL: <https://doi.org/10.33270/02222402.9>.

18. Бадида А. Механізм пріоритетного питання конституційності у Французькій Республіці. *Право України*. 2023. вип. 7. С. 152–158. URL: <https://doi.org/10.33498/loou-2023-07-152>.

19. Жалімас Д. Індивідуальна конституційна скарга: на шляху до оптимальної моделі захисту прав людини. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції з питань запровадження конституційної скарги в Україні*, Київ, Україна, 18 груд. 2015 / ред. Ю. В. Баулін; Конституційний Суд України. Київ : ВАІТЕ, 2016. С. 124–131.

20. Пуделька Й. Конституційна скарга (німецька та французька моделі). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. вип. 4(91). С. 121–128.

21. Ємець М. КС Франції отримав вісім скарг щодо виборів. Європейська правда. 09.07.2024. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2024/07/9/7189789/>.

Information about the author:

Firsov Vladyslav Dmytrovych,

PhD student of Kyiv university of Law NAS of Ukraine,
Attorney, Senior associate of “AS Legal” law firm,
member of the Committee on Constitutional Justice
and Human Rights of the Odessa Region Bar Council,
office 204, 19-V Serednefontanska str, Odessa, 65039, Ukraine